

16. Herrmann J. Anfänge zur Grundlagen der Staatsbildung bei der slawischen Stämmen westlich der Oder // Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. – 1967. – H. 3. – S.424–446.

17. Labuda G. Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej. – Poznań: PTPN, 2002. – 967 s.

18. Leciejewicz L. Główne problemy dziejów obodrzyckich // Słowiańszczyzna polska między Niemcami a Polską / Pod red. J.Strzelczyka. – Poznań, 1981. – S.167–182.

19. Lowmiański H. Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusie w wiekach srednich. – Poznań: Wydawn. Naukowe UAM, 1986. – 686 s.

20. Ludat H. Slawen und Deutsche im Mittelalter. Ausgewählte Aufsätze zu Fragen ihrer politischen, sozialen und kulturellen Beziehungen. – Köln / Wien: Böhlau Verlag, 1982. – 418 s.

21. Pieradzka K. Zagadnienie grodów i wezesnośredniowiecznej organizacji grodowej u Słowian północno-zachodnich // Pamiętnik słowiański. – 1955. – №4. – S.267–303.

22. Proháčka V. Politické zřízení polabsko-pobaltských Slovanů v závěrečném udolí rodové společnosti // Slavia Occidentalis. – 1962. – T.22. – S.197–252.

23. Schmidt R. Retra. Das Heiligtum der Lutizen als Heiden – Metropole // Festschrift für Walter Schlesinger. – Köln / Wien, 1974. – Bd. 2. – S.165–198.

24. Strzelczyk J. Słowianie polabscy. – Poznań: Wydawn. Poznańskie, 2002. – 95 s.

25. Sühle A. Münzprägung in Brandenburg von den Anfängen bis zum Tode Ottos I // Jahrbuch für brandenburgische Landesgeschichte. – 1955. – T.6. – S.46–49.

26. Turasiewicz A. Dzieje polityczne Obodryców od IX wieku aż do utraty niepodległości (1160–1164). – Kraków: Nomos, 2004. – 311 s.

27. Wachowski K. Słowiańszczyzna Zachodnia. – Poznań: Instytut Zachodni, 1950. – 290 s.

28. Widajewicz J. Masudi o weletach // Pamiętnik Słowiański. – 1949. – 47 s.

* * *

УДК 94: 902.2 (477)

Михайло Козлов, д-р історичних наук, доцент кафедри гуманітарних, соціальних, профспілкових та природнонаукових дисциплін, Інститут економіки та права Академії праці та соціальних відносин, Україна, Севастополь

Ілля Муромець та Ідолице погане (з історії протистояння пізніх язичників та давньоруських князів в другій половині XII ст.)

Проведена історична реконструкція подій, пов'язаних з антихристиянським рухом у східнослов'янських землях у другій половині XII ст. на основі сюжету билини «Ілля Муромець та Ідолице погане» та давньоруських літописів.

Ключові слова: билина, язичницькі громади, богатири, князівська дружина.

Михаил Козлов. Илья Муромець и Идолице плохое (из истории противостояния поздних язычников и древнерусских князей во второй половине XII ст.)

Проведена історична реконструкція подій, пов'язаних з антихристиянським рухом у східнослов'янських землях во второй половине XII в. на основе сюжета билины «Илья Муромець и Идолице поганое» и древнерусских летописей.

Ключевые слова: билина, языческие общины, богатыри, княжеская дружина.

Mikhail Kozlov. Ilya Muromets and Idolische bad (from history of opposition of late pagans and Old Russian princes in the second half of XII of century)

Carried out a historical reconstruction of the events connected with the anti-Christian movement in the Eastern Slavic lands in the second half of the XII century on the basis of the plot epics «Ilya Muromets and Graven image bad» and ancient Russian annals.

Keywords: Bylina, the pagan community, the heroes, the Prince's retinue.

Незважаючи на той факт, що в наш час значно посилюється інтерес вітчизняних дослідників до історії Київської Русі, деякі її сторінки залишаються майже недослідженими. Так, наприклад, стародавній билинний богатир Ілля Муромець, найбільш відомий та любий давньоруським народом воїн, залишається для нас лише персонажем декількох билин та історичних козацьких пісень. Між тим, його військові подвиги були настільки грандіозними, що стали відомими далеко за межами східнослов'янських земель. Так, він згадується у скандинавських сагах, західноєвропейських хроніках. Легенди про Іллю Муромця зафіксовані у західних та південних слов'ян, угро-фінських та балтійських народів.

У працях дореволюційних вітчизняних фольклористів та істориків Ілля Муромець розглядався, здебільшого, як міфологічний герой, який насправді не існував. Так, вчені міфологічної школи, наприклад, бачили у ньому образ богів Перуна або Хорса [5, с.76].

Представники історичної школи, зокрема, П. М. Соболев, вважали, що фольклорні сюжети взагалі не мають жодного наукового значення й потрібні лише для того, щоб перенести увагу читачів з реального світу до світу ідеального, казкового. Ілля Муромець та Іван царевич, на думку вченого, ніколи насправді не існували [15, с.85].

У радянські часи виникли дві історичні школи дослідження билинного епосу. Представники школи Б. О. Рибакова бачили у билинному епосі важливе історичне джерело, за допомогою якого можливо реконструювати унікальні історичні події з життя давньоруського суспільства. Так, Б. О. Рибаків у своєму творі «Язычество древних славян», зокрема пише: «Ми, аналізуючи билину, намагаємося вгадати той історичний факт, що лежить у її основі, й спираючись на це припущення, доводимо єдність сюжету билини з якоюсь відомою нам подією» [13, с.85].

Представники радянської школи В. Я. Проппа виробили іншу методологію використання фольклорних текстів. При дослідженні фольклорних джерел ці дослідники намагалися виявити який явищем (а не подіям) історичного минулого відповідає фольклорне джерело та в якій мірі воно його дійсно обумовлює й викликає. Фольклорні герої для цих вчених були лише символами епохи [10, с.76].

Дослідження останків Іллі Муромця у 1988 році комісією Міністерства Охорони Здоров'я УРСР довели, що Ілля Муромець був дужим чоловіком з сильно розвинутою м'язовою системою, приблизно 177 см. на зріст. Помер він у віці 40-45 років. На думку експертів, Муромець жив у другій половині XII – на початку XIII ст. [18, с.162].

Висновки комісії Міністерства Охорони Здоров'я УРСР позитивно вплинули на інтерес сучасних дослідників до історичного образу Іллі Муромця. У останній час побачили світ велика кількість наукових публікацій, присвячених життєвому шляху та діяльності головного билинного богатира [18].

Разом з тим, майже всі дослідники акцентують свою увагу на боротьбі святого Іллі з Муромом з зовнішніми ворогами, зокрема, кочовиками. При цьому, той факт, що у народній пам'яті Ілля Муромець залишився, в першу чергу, як борець з казковими чудовиськами – Солов'єм-Розбійником та Ідолицем поганим які, зазвичай, мешкають у «лісах брянських та муромських», тобто місцевими східнослов'янськими мешканцями, вітчизняними вченими ігнорується. Європейський мандрівник Ерік Лясота, який відвідав Київ у 1594 році, стверджує у своєму творі, що бачив пошкоджену раку з тілом Іллі Муромця у церкві Святої Софії [20, с.234]. За даними ченця Києво-Печерської Лаври О. Кальнофойського, Ілля Муромець жив приблизно у 1188 році та був похований у дальніх печерах монастиря [17, с.195].

Факт поховання простого воїна-дружинника у церкві Софії Київської, а потім у Києво-Печерській Лаврі, був унікальним явищем. Зазвичай, такої честі удостоювалися лише видатні ченці, які сприяли розповсюдженню християнства на східнослов'янських землях, або у поодиноких випадках – київські володарі та члени їхніх родин. Можливо, що і легендарний воїн добився серйозних успіхів саме у напрямку боротьби з язичницькими громадами Русі.

На нашу думку, деякі сюжети давньоруських билин містять важливі історичні факти, які могли б суттєво доповнити наші знання давньоруської історії. Історична реконструкція подій, пов'язаних з антихристиянським повстанням східних слов'ян у другій половині XII ст. на основі сюжету билини «Ілля Муромець і Ідолице погане» та давньоруських літописів – головна ціль даної статті.

Друга половина XII ст. була дуже складним періодом у житті давньослов'янського суспільства. На тлі безкінечних міжусобних війн та набігів половців, часто виникав голод та епідемії чуми. Так, у Новгородському першому літописі під 1158 роком знаходимо: «В то же лето стоя все лето ведро и погори все жито, и на осень уби всю ярь мороз и куляхум кадку малу за семь кун. В то же лето по грехам нашим голод и мор был в людях яко от непогребеных нельзя дойти до торгу через смрад» [6, стб.12-13]. Голод та мор у Новгороді не могли бути пов'язаними з іншими регіонами Давньої Русі.

Набіги кочовиків, міжусобні війни та голод суттєво послабили авторитет православної церкви. Загнані наприкінці XI ст. до «ведмежих кутів» по окраїнах Київської Русі громади язичників стали, поволі, повертатися до центральних земель, та провокувати виступи місцевого населення проти християнської церкви. Так, під 1159 роком у багатьох літописах повідомляється про антихристиянські виступи у землях поблизу Суздаля, Ростова та

Полоцька: «Того же лета выгнавшє ростовцы и суздальцы Леона епископа, грабяху церкви и попы. И мятеж был велик в городах в Полоцках» [8, стб.251].

Цікаво, що невідомий автор літопису повідомив про повстання полочан одразу після розповіді про антихристиянські виступи у інших східнослов'янських землях, бачучи між цими подіями певний зв'язок. Вочевидь, мова у джерелі йде про антихристиянські виступи, які охопили всі східнослов'янські землі.

На користь цієї гіпотези свідчить той факт, що навіть у невеликих містечках поблизу Чернігова збиралася велика кількість селян, які не тільки успішно відбивали напади кочовиків, але й самотужки вели переговори з князями. Так, невеличке містечко Глебль, протягом довгого часу відбивалося від війська князів Мстиславичів. Битва йшла цілий тиждень від ночі до ранку і закінчилася перемогою городян [8, стб.252].

Подібним чином вели себе й інші подібні містечка: Вір, Вяхань, Папаш. Князь Святослав Ольгович Чернігівський з розпачем жаліється своєму брату Ізяславу: «Семь моих городов вокруг Чернигова пусты: Моревейск, Любеск, Оргош, Всеволож и другие. А в них сидят псари погани да половцы» [8, стб.256].

Під половцями Святослав розуміє, скоріше за все, близьких до половців кочовиків, які прийшли на службу до Русі: торків, берендів, чорних клоубків. Але хто ж тоді «погани псари»? Можливо що так князь назвав повсталих селян, які вирішили повернутися до язичництва. Цікавим виглядає також факт звернення новгородців до київського князя Ростислава з проханням відправити свого сина князем, бо «бысть велик мятеж в новгородцах» [6, стб.112].

Цікаво, що одночасно з антихристиянськими виступами у східнослов'янських землях щось подібне мало місце й у Польщі. Так, польських історик XVI ст. Самуїл Бантке під 1158 роком повідомляє наступне: «До цих всіх нещасть, яких ще ніколи поляки не відчували, додалися внутрішні біди: повстання проти князів та церкви» [2, с.196].

Факт існування язичників у східнослов'янських землях в епоху Іллі Муромця підтверджує і літописець Нестор, розповідаючи про те, що сучасні йому: «Радимичи и Вятичи и Север одни обычай имяяху – живяху в лесе, якоже всякий зверь И аще кто умьярше, – творяху тризну над нимъ. И посемь сътворяху краду велику и възложяху на краду мрътвца и съжьжаху и. Посемь, събравъше кости, вьложяху в судину малу и поставляху на стълпе на путях, еже творять Вятичи и прочии погане и ныне. Сиже творяху обычая и Кривичи и прочий поганин, не ведуще закона божия, нь творяще сами себе закон» [19, с.13]. Особливо цінним для нас є фраза літописця середини XII ст. про те, що «еже творять Вятичи и прочии погане и ныне», яка свідчить про існування значної кількості пізніх язичницьких громад у наших предків цієї епохи.

За даними давньоруських билин, Ілля Муромець служив київському князю Володимирові Великому, але не знаходився у самому місті, а захищав «заставу богатырську», де керував дружиною з підвласних йому богатырів: «Под городом Киевом, в широкой степи стояла богатырская застава. Атаманом на заставе старый Илья Муромец, податаманом Добрыня Никитич, есаулом Алёша Попович. И дружинники у них храбрые: Гришка – боярский сын, Василий Долгополый, да и все хорошие. Три года стоял богатыри на заставе, не пропускают к Киеву ни пешего, ни конного» [3, с.18].

Скоріше за все, Ілля очоловав гарнізон невеликої фортеці на кордоні київського князівства з половецьким степом. Служив Ілля на совість. Експертиза мощів з гробниці Іллі Муромця показала, що на його ключиці та ребрах залишаються сліди багатьох переломів, які зрослися ще за життя.

Між тим, поки Ілля Муромець захищав кордони Київської Русі від кочовиків, давньоруські князі воювали один з одним, часто приводячі на руську землю зовнішніх ворогів. Апогеєм князівських міжусобиць стала страшна трагедія 1169 року, коли конфедерація давньоруських князів на чолі з Володимиром Суздальським князем Андрієм Боголюбським захопила Київ, знищивши в ньому велику кількість населення та пограбувала християнські святині.

Згідно з давньоруськими літописами, після смерті київського князя Ростислава у 1169 році, київським володарем став волинський князь Мстислав Ізяславич, якого активно підтримував галицький князь Ярослав Осмомисл. Це, в свою чергу, викликало незадоволення князів Ростиславичів, до яких примкнули сіверські Ольговичі. У поході на Київ прийняли участь одинадцять князів з Володимира на Клязьмі, Суздаля, Смоленська, Ростова, Полоцька, сіверських земель. Мстислав відправив частину своєї дружини на допомогу своєму сину Глібу у Новгород, а потім і сам із залишками дружини пішов до Волині. Місто залишилося беззахисним і його захопили вороги: «И грабиша два дни весь град и Подолье и гору и Софию и Десятинну Богородицу и не бысть

помилования никому церквам горящим, крестьянам убиваемым, и взявши имения множества и церкви обнажила иконами и книгами и ризами и колокола несоча вси, смоляне и суздальци и черниговцы, зажжен бысть и монастырь Печерский святой Богородицы от поганных, но бог молитвами святой Богородицы соблюде, и бысть в Киеве на всех человецы стенание и скорбь и слезы [8, с.100].

Неясними залишаються кілька моментів цієї страшної історії. По-перше чому відомий своєю хоробрістю волинський володар залишив Київ під час небезпеки? По-друге, яким чином все ж таки північно-східні князі змогли бистро взяти таке велике місто штумом? Під час монгольської навали самі городяни (професійних дружинників у місті тоді було мало) оборонялися від кочовиків кілька місяців. І по-третє, чому головний удар нападників прийшовся саме на християнські святині? Всі ці факти можливо пояснити якщо взяти до уваги загальний у східнослов'янських землях селянський антихристиянський рух, який, скоріше за все використали князі Ростиславичи та їхні союзники. До князівських дружин під час їхнього походу на Київ пристали юрби повсталих міщан та селян, які згодом і здійснили напади на київські церкви та монастири. Це були ті самі полочани, смоляне та суздальці (городяни, а не професійні дружинники), про яких писав автор Іпатіївського літопису. Не випадково у даному джерелі селяни, які підпалили Києво-Печерський монастир названі поганями.

У повсталих міщан та селян Північно-Східної Русі були прибічники і у самому Києві. Так, у «Історії» В. Татищева повідомляється про те, що волинський князь Мстислав: «крепко град охоронял и с немалым уроном все атаки отбивал, но бояре киевские Петр Борисович и Нестор Жирславич тайно пересылку с Давидом имели и указали на слабые места. Князи оные, стоя три седмицы возле Киева и потеряв много людей намерены были мир учинить, но получив от изменников и пошли в указанные от изменников места приступом и немедля в град вошли с тыла и многих людей Мстилавовых побили. Мстислав же собрав войска сколько мог вышел из града и с братом своим Ярославом отошла во Владимир» [16, с.345]. Як видно з даного джерела, обороняла місто дружина князів Мстислава та Ярослава. Самі кияни залишалися нейтральними. Деякі з них навіть співчували нападникам. Хоробрі князі пішли з міста тільки тоді, коли численні вороги вже вдерлися до Києва.

Можливо, що певну роль у київській трагедії 1169 року зіграли жерці Збруцького культового цетру. Дослідники фіксують у цей період збільшення кількості коштовних речей, принесених у дар місцевим святиням. Зафіксовані у значній кількості предмети з Північно-Східної Русі, Рязані, Полоцька, Новгорода. Найбільший інтерес викликає срібний перстень-печатка, знайдений у жертвнику святилища Звенігород. На ньому дослідники зафіксували родинний герб Володимиро-Суздальських князів. Датується ця коштовна речь серединою XII ст. [11, с.18].

Таким чином, хтось з родичів Андрія Боголюбського – головного надхненника походу проти Києва перед самою війною приздив до Збруцького святилища та залишив там свій перстень як дар місцевим язичницьким богам. Вочевидь, північно-східні князі перед війною з Мстиславом Київським заручилися підтримкою місцевих язичників. Волинський князь, який у той час керував Києвом та галицький володар, який активно його підтримував у боротьбі з іншими давньоруськими князями були головними ворогами місцевих служителів язичницького культу. Знищення православних святинь у Києві та послаблення влади князів Західної Русі було вигідно язичницьким жерцям, тому вони могли не тільки наказати загонам «ростовців, полочан, смоляни та суздальців», які повстали проти християнської церкви підтримати похід північно-східних князів на Київ, але й організувати активну підтримку нападникам усередині самого міста. Таким чином, знаходить пояснення той факт, що саме християнські святині Києва були головним об'єктом грабунку після падіння міста.

Новим київським князем став молодший брат Андрія Боголюбського Гліб Юрійович Переяславський. В очак киян він став головним винуватцем погрому міста та грабунку церков, тому, вочевидь, і отримав прізвисько «Ідолище погане».

«Ілля Муромець та Ідолище погане» є одною з найбільш розповсюджених серед всіх давньоруських билин. Вона була відома у всіх областях розповсюдження билин та зафіксована більш ніж у 50 варіантах [10, с.228]. Про те, що Ідолище не символізує набіги кочовиків свідчить той факт, що воно завжди настроєно ворожо саме до до християнства: руйнує церкви, вбиває ченців і т.п. Іноді Київ замінюється Іерусалимом або Царьградом. Авторі билини хотіли показати загрозу християнству взагалі, а не тільки місту Києву. В одній з билин «Ілля Муромець і Ідолище» розповідається про те, як дане чудовисько й слуги його намагалося знищити все світове християнство [4, с.145].

Згідно з даною билиною головний герой билини не брав участі у обороні міста від ворога, у Київ він потрапив тоді, коли «всі церкви вже були розгромлені, люди побиті, а на київському троні вже сиділо Ідолише». Скоріше за все, Ілля Муромець брав участь у захваті Києва у 1170 році у складі дружини волинського князя Мстислава Изяславича. Цікаво, що Ілля Муромець завжди перемагав Ідолише за допомогою київського ченця, який відвів від головного героя удар чернечим клобуком [4, с. 145]. Цей факт підкреслює велику роль православної церкви у тодішньому конфлікті між Мстиславом Изяславичем та князями Ростиславичами.

Після повернення до Києва та перемоги над «Ідолишем поганим», Ілля Муромець посварився з князем Володимиром. Останній, навіть посадив богатиря до в'язниці. Причиною сварки стало те, що Ілля Муромець напоїв за рахунок князівської казни «голь перекатну». Фольклорний сюжет, згідно з яким київський князь посварився із своїм наймогутнішим богатирем може мати певний історичний підтекст. Повернення Мстислава Изяславича до Києва повинно було привести до жорстоких репресій проти прибічників попереднього князя та учасників грабунку церков. Головними винуватцями зазвичай об'явили простих киян, ту саму «голь перекатну», яка стала у билині причиною сварки між Володимиром та Іллею Муромцем. У давньоруських літописах не повідомляється про репресії проти язичників у Києві, але випадково до складу Лаврентіївського потрапили описи катувань повсталіх проти християнської церкви селян Північно-Східної Русі.

Після вдалого походу північно-східних князів на Київ їхній тимчасовий союз з пізніми язичниками розпався. Новий ростовський єпископ почав розправлятися з антихристиянськими рухами жорсткою рукою. Звичайно, описи подібних подій не потрапляли до сторінок давньоруських літописів, але єпископ Феодорець вступив у жорсткий конфлікт із Володимиро-Суздальським князем Андрієм Боголюбським та Київським мітрополитом, був засуджений на смерть та страчений. Давньоруським літописцям потрібно було пояснити його провину, тому у їхніх творах з'явилися описи катувань та страт місцевих мешканців. Так, згідно з Лаврентіївським літописом, за наказом Феодорца: «Іным человеком головы порезая и шею, иным же очи выжигая и руки порязая, иных распиная по стене, расхищаше у всех имение» [7, стб. 152]. Єпископ міг карати своїх підданих лише за злочини проти церкви та громадської моралі. Такі сурові покарання могли бути визвані лише збройними повстаннями проти церкви та її служителів. Таким чином, до літопису потрапили випадково пов'язані з придушенням антихристиянських повстань у Північно-Східній Русі.

Повідомлення Лаврентіївського літопису знаходить підтвердження з боку археологічних джерел. Так, саме наприкінці XII ст. були знищені останні язичницькі святилища у Північно-Східній та Північній Русі. Велика кількість колишніх язичників саме в цей час прийняла християнство. Б. О. Рыбаков звернув увагу дослідників на той факт, що наприкінці XII ст. в церквах Чернігова та старої Рязані з'явилися хрещальні – бапсістерії з окремим входом для спеціальні місця для хрещення дорослих людей [12, с. 87].

Скоріше за все, щось подібне мале місце й у Києві після повернення князя Мстислава Изяславича. Жорстокі катування та страти киян могли стати причиною роздратування богатиря та визвати «злі речі» проти київського володаря. Можливо, що саме після ссори з князем Мстиславом Ілля і відправився у монастир та став ченцем. У останній з циклу про Іллю Муромця билині «Про смерть Іллю Муромця» розповідається про те, що він перетворився на каміння. Можливо, що каміння символізувати моці святого Іллі Муромця.

Таким чином, в другій половині XII ст. у східнослов'янських землях відбувся потужний антихристиянський рух. Кульмінацією цього руху став тимчасовий союз між пізніми язичниками та північно-східними князями, який привів до падіння та розграбування Києва. Важливим джерелом дослідження історичних подій навколо Києва 1169-1170 років стала давньоруська билина «Ілля Муромець та Ідолише погане», яка суттєво доповнює повідомлення відчизняних літописів та розповідає про особисту роль у них національного героя Іллі Муромця.

Список використаних джерел

1. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. В 3 т. / А. Н. Афанасьев. – М., 1865. – Т.1. – 800 с.
2. Бантке Георг Самуил. История Государства Польского / Бантке Георг Самуил. – М., 1830. – Т.1. – 344 с.
3. Билины в пересказе И. В. Карнаухова. – М.: Наука, 1986. – 163 с.
4. Древние российские стихотворения, собранные Киршей Даниловым. – М.: Наука, 1977. – 735 с.
5. Котляревский А. А. Собрание сочинений в 3-х т.: Т.3.: Погребальные обычаи древних славян / А. А. Котляревский. – СПб, 1893. – 493 с.

6. Новгородская первая летопись старшего и младшего извода. – М. – Л.: Наука, 1950. – 356 стб.

7. ПСРЛ – Т.1.: Лаврентьевская и Суздальская летописи по Академическому списку. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 472 стб.

8. ПСРЛ – Т.2.: Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 938 стб.

9. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки / В. Я. Пропп. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. – 365 с.

10. Пропп В.Я. Русский героический эпос / В. Я. Пропп В.Я.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1955. – 552 с.

11. Русанова И. П. Языческие святилища древних славян // И. П. Русанова. Б. А. Тимошук. – М.: Ладога. – 2007. – 303 с.

12. Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М.: Изд-во Академии Наук СССР, 1987. – 783 с.

13. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – М.: Наука, 1981. – 608 с.

14. Седов В. В. Восточные славяне в VI-XIII вв. / В. В. Седов. – М.: Наука, 1982. – 327 с.

15. Соболев П. М. Введение в изучение русской родной словесности / П. М. Соболев. – Орехово-Зуево, 1922. – 189 с.

16. Татищев В. Н. История Российская. В 3-х томах / В. Н. Татищев. – М.: АСТ, 2003. – Т.2. – 735 с.

17. Обзор русской духовной литературы. – К.: Наукова думка. – 1843. – 321 с.

18. Хведченя С. Святыни и святые Киево-Печерской лавры. – К.: Наукова думка. – 2001. – 123 с.

19. Шахматов А. А. Повесть временных лет / А. А. Шахматов. – М.: Наука, 1967. – 240 с.

20. Щоденник Еріха Лясоти із Стеблева // Запорозька старовина. – Київ-Запоріжжя: Науково дослідний інститут козацтва Запорізьке відділення, 2003. – С. 222 – 277.

* * *

УДК 94(477.51):339.174«16/20»

Марина Герасько, аспірантка, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Україна, м. Київ

Батуринські торги та ярмарки як рушійна сила місцевої торгівлі (друга половина XVII – на початку XX ст.)

Розглядається розвиток торгівлі в Україні та її роль у суспільному житті на прикладі Батуринських закладів торгівлі у другій половині XVII – на початку XX ст.

Ключові слова: Батурин, торги, ярмарки.

Марина Герасько. Батуринские торги и ярмарки как движущая сила местной торговли во второй половине XVII – в начале XX вв.

Рассматривается развитие торговли на Украине и ее роль в общественной жизни на примере Батуринских заведений торговли во второй половине XVII – в начале XX века.

Ключевые слова: Батурин, торге, ярмарки.

Maryna Gerasko. Baturyn markets and trade fairs as a moving power of the local trade in the 2nd half of the XVII th cent. – early XX th cent

This article deals with Ukrainian trade development in the 2nd half of the XVII th cent. – early XX th cent. and its role in the public life on the basis of Baturyn trade.

Keywords: Baturyn, markets, trade fairs.

Формування ринкових відносин в Україні у другій половині XVII – на початку XX ст. є однією з актуальних тем для сьогодення, оскільки попередній досвід розвитку торгів і ярмарок в межах конкретного регіону, міста показує рівень проникнення їх в різні середовища, практику накопичення капіталу та його оборот. В українській історіографії дослідженням даної теми займалися такі визначні історики, як: М. Грушевський, Н. Полонська-Василенко, О. Глоблін, І. Крип'якевич, Ю. Горобець, Т. Чухліб та інші дослідники. Проте в їхніх дослідженнях не акцентувалася увага на особливостях саме Батуринських торгів та ярмарок.

На прикладі торгівельних закладів, що існували в Батурині в другій половині на початку XX., автор статті намагалася також зробити невелике дослідження в цій галузі.

Як відомо, Батурин був столицею Лівобережної України з 1669 р. по листопад 1708 року й місто було резиденцією трьох гетьманів: Д. Многогрішного, І. Самойловича та І. Мазепи. З відновленням гетьманства у 1750 р., за часів К. Розумовського, Батурин у 1751 р. знову стає столицею України. Статус міста та його видне географічне розташування дуже позитивно відобразалося